

KOKEMUKSELLISIA TOTEUTUKSIA YRITTÄJYYSKOULUTUKSESSA Yrittäjän ammattitutkintoon valmistava koulutus

**Päivi Peuna
Anita Saarela-Myllylä**

**Kehittämishankeraportti
Huhtikuu 2010**

JYVÄSKYLÄN AMMATTIKORKEAKOULU
JAMK UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Ammatillinen opettajakorkeakoulu

Tekijä(t) PEUNA, Päivi SAARELA-MYLLYLÄ, Anita	Julkaisun laji Kehittämishankeraportti	Päivämäärä 13.04.2010
	Sivumäärä 29	Julkaisun kieli Suomi
	Luottamuksellisuus ( ) saakka	Verkojulkaisulupa myönnetty (X)
Työn nimi KOKEMUKSELLISIA TOTEUTUKSIA YRITTÄJYYSKOULUTUKSESSA, Yrittäjän ammattitutkintoon valmistava koulutus		
Koulutusohjelma Ammatillinen opettajankoulutus		
Työn ohjaaja(t) VUORTAMA-RÄSÄNEN, Marja		
Toimeksiantaja(t)		
Tiivistelmä Kehittämishankkeemme tavoitteena oli luoda kokonaisvaltaisen oppimisen prosessi sekä lisätä kokemuksellisia oppimismenetelmiä ja toiminnallisuutta oppimisprosessiin Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy:n yrittäjän ammattitutkintoon valmistavassa koulutuksessa. Tavoitteena oli myös kehittää ja vahvistaa yrittäjäkouluttajien taitoja ohjata toiminnallisia tehtäviä kannustavasti ja yrittäjäopiskelijoiden reflektiivistä itseohjautuvuutta lisäten. Harjoitusyritystoiminnalla ja muilla toiminnallisilla tehtävillä pyrittiin lisäksi vahvistamaan opiskelijoiden yhteistoiminnallisuutta. Humanistiseen psykologiaan pohjautuvassa kokemuksellisessa oppimisessä korostetaan Kolbin kehän mukaisesti oppijan omaa kokemusta opittavasta asiasta, itsereflektiota, käsitteellistämistä ja toiminnan kautta oppimista. Yrittäjäpersoonassa korostuvat monet humanistisen ihmiskäsityksen ominaisuudet. Yrittäjällä on motivaatio, vapaa tahto ja vastuu, minkä lisäksi yrittäjän on kaiken aikaa reflektoitava toimintaansa suhteessa itseensä ja toimintaympäristöönsä. Yrittäjyyskoulutuksen toiminnallisiin menetelmiin liittyvä kehittämishanke toteutettiin pääosin vuoden 2009 aikana. Kehittämishankkeessa käynnistettiin harjoitusyritystoiminta sekä suunniteltiin ja testattiin muutama kokemuksellisen oppimisen menetelmä: Learning Café ”Kahvila Karuselli”, Päivä maaseutumatkailuyrityksessä ja Valtavaaran vaellus. Harjoitusyritystoiminnalle laadittiin oma yrittäjän ammattitutkinnon opetussuunnitelmaan perustuva oppimissuunnitelma, jonka pohjalta rakennettiin lähikoulutuspäivien sisällöt. Kehittämishanke lisäsi yrittäjäkouluttajien pedagogista osaamista toiminnallisten tehtävien toteutuksessa sekä ymmärrystä ohjaamisen ja neuvonnan tärkeydestä opiskelijoiden itseohjautuvuuden kehittämisessä. Toiminnalliset menetelmät lisäsivät mm. opiskelijoiden reflektointi- ja vuorovaikutustaitoja, itseohjautuvuutta ja yhteistoiminnallisuutta. Harjoitusyritystoiminta on oppimisympäristö, joka haastaa sekä opettajan että opiskelijan ja tarjoaa mahdollisuuden monipuoliseen, kokonaisvaltaiseen oppimiseen.		
Avainsanat (asiasanat) Kokemuksellinen oppiminen, yrittäjyysopinnot, harjoitusyritys, humanistinen ihmiskäsitys		
Muut tiedot		

Author(s) PEUNA, Päivi SAARELA-MYLLYLÄ, Anita	Type of publication Development Project Report	Date 13042010
	Pages 29	Language Finnish
	Confidential ( ) Until	Permission for web publication (X)
Title EXPERIENTIAL LEARNING METHODS IN ENTREPRENEURIAL STUDIES		
Degree Programme Vocational Teacher Education		
Tutor(s) VUORTAMA-RÄSÄNEN, Marja		
Assigned by		
Abstract The main objective of our development project was to create a comprehensive process of learning and increase the use of experiential methods in the learning process within the North-East Finland Adult Education Ltd Entrepreneurial Studies Course. Our aim was to develop and strengthen the teacher's knowhow both in using experiential methods and in tutoring the entrepreneur students' self-directed learning. Using methods such as experiential assignments and a practise enterprise, we also aimed to improve the students' co-operation. Within the field of humanistic psychology and experiential learning, the main emphasis lies in the students' experience, self-reflection, and conceptualizing of the substance matter. In the entrepreneur's personality many factors of the humanistic idea of man are emphasized. An entrepreneur has motivation, free will, responsibility, and the ability to reflect one's actions regarding the operational environment of the company. During 2009, we tested some methods of experiential learning with entrepreneur students, and started a practice enterprise. The learning plan and the programmes of contact seminars for the practise enterprise were drawn on the basis of the Qualification for Entrepreneurs Syllabus. The aim of the practise enterprise was to improve the students' business skills as well as to increase their skills of self-direction, teamwork, and interaction. This development project enhanced our pedagogical knowhow in experiential learning, and convinced us of the importance of tutoring the process of adult students' self-directed learning. The main mission of education is to create a learning environment that enables learning and supports the students in their studies. The practise enterprise challenges both the teacher and the student by offering an opportunity for versatile and comprehensive learning.		
Keywords Experimental learning, Entrepreneurial studies, Practise enterprise, Humanistic idea of man		
Miscellaneous		

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto.....	2
2	Oppiminen kokonaisvaltaisena ammatillisena kasvuna	4
2.1	Humanistinen ihmiskäsitys ja itseohjautuvuus.....	4
2.2	Kokemuksellinen oppiminen.....	5
3	Haasteena kokonaisvaltaisen oppimisen toteutuminen	8
4	Yrittäjyydestä ja yrittäjyyskasvatuksesta	9
5	Käytännön toteutuksia yrittäjyyskoulutuksessa	13
5.1	Harjoitusyritystoiminta oppimisympäristönä	13
5.2	Päivä maaseutumatkailuyrityksessä	20
5.3	Valtavaaran vaellus	20
5.4	Learning Café ”Kahvila Karuselli”	22
6	Pohdinta	24
	LÄHTEET.....	27

1 Johdanto

Suomessa ja koko Euroopan unionissa pienillä ja keskisuurilla yrityksillä on merkittävä rooli kasvun aikaansaamisessa ja työpaikkojen luomisessa (Nykyaikainen pk-yrityspolitiikka. Viitattu 23.3.2010). Tilastokeskuksen vuoden 2008 yritysrekisterin tilastojen mukaan kaikista Suomen yrityksistä mikroyrityksiä eli alle 10 työntekijän yrityksiä oli 93,3 %. Nämä työllistivät 24 % yritysten henkilöstöstä (Suomen Yrittäjät ry:n Yritystilastot-kalvosarja 2010. Viitattu 23.3.2010).

EU:n nykyaikaisen pk-yrityspolitiikan mukaan yrittäjyyden edistäminen ja pk-yritysten kannalta suotuisien toimintapuitteiden luominen parantaa yritysten kilpailukykyä. Uuden pk-yrityspolitiikan onnistuminen edellyttää kaikkien asiaan liittyvien toimijoiden mukanaoloa niin Euroopan kuin jäsenvaltioiden tasolla sekä julkisella että yksityisellä sektorilla. Pk-yrityspolitiikassa on määritelty viisi avainaluetta, jotka edellyttävät erityistoimia. Yksi näistä avainalueista on yrittäjyyden ja yrittäjätaitojen edistäminen. (Nykyaikainen pk-yrityspolitiikka. Viitattu 23.3.2010.)

Suomessa nykyaikaista pk-yrityspolitiikkaa on toteutettu julkisella sektorilla mm. seudullisten yrityspalvelujen ja kasvuyrityspalvelujen kehittämällä sekä Yritys-Suomi-konseptilla.

Koillis-Suomen Aikuiskoulutus on mukana edistämässä alueensa kilpailukykyä osallistumalla seudullisten yrityspalvelujen kehittämiseen ja järjestämällä yrittäjyys ja liiketoimintaosaamisen koulutusta. Koillis-Suomen Aikuiskoulutus järjestää yrittäjyyskoulutusta sekä ammattitutkintoon valmistavana koulutuksena että muihin koulutuksiin liittyvänä osana.

Liiketoimintaosaamisen kehittämiseen liittyvä koulutus on yksi merkittävimmistä koulutusaloista yhtiössämme. Yrittäjyyskoulutus käynnistyi Koillismaalla Koillis-Suomen Aikuiskoulutuksen ja Oulun yliopiston yhteishankkeena 80-luvulla, minkä jälkeen on järjestetty lukuisia muutaman kuukauden yrittäjyysvalmennuksia ja 2000-luvun puolivälistä lähtien yrittäjän ammattitutkintoon valmistavia koulutuksia, jolloin

oppilaitos hankki yrittäjän ammattitutkintojen järjestämisoikeudet. Yritysjohtamisen erikoisammattitutkintoihin valmistavia ja muita liiketoimintaosaamisen kehittämishankkeita aina eMBA-tasolle asti on vuosien varrella toteutettu eri yhteistyökumppaneiden kanssa.

Koillis-Suomen Aikuiskoulutuksen opetussuunnitelman yhteisessä osassa todetaan, että oppilaitos haluaa toiminnallaan kannustaa aikuisopiskelijoita yrittäjyyteen. Koulutuksissa otetaan huomioon itsenäisen ammatinharjoittamisen valmiudet, jotka käsittelevät sekä sisäisen että ulkoisen yrittäjyyden. (Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy, 2010.)

Koillis-Suomen Aikuiskoulutus on hallinnoinut ja toteuttanut useita liiketoimintaosaamisen ja yrittäjyyskoulutuksen kehittämiseen liittyviä hankkeita. Hankkeet on toteutettu yhtiön omina projekteina tai yhteistyössä Koillismaan työvoimatoimiston ja alueen yritysten kanssa. Tietyille toimialoille kohdistetuissa sekä toimialariippumattomissa kehittämishankkeissa ovat edunsaajina olleet sekä toimivat yritykset että yritystoiminnan käynnistämistä suunnittelevat. Yhtiö on osallistunut myös lukuisiin valtakunnallisiin aikuiskoulutusverkoston yhteishankkeisiin.

Pääosa Koillis-Suomen Aikuiskoulutuksen järjestämästä koulutuksesta on työvoimahallinnon tilaamaa koulutusta työttömille tai työttömyysuhan alaisille, joille yrittäjyys on yksi mahdollisuus työllistyä. Yrittäjän ammattitutkintoon valmistavan koulutuksen alussa jokaisella opiskelijalla on yritysidea, jota hän työstä opintojensa aikana. Osa vasta tutkailee mahdollisuuksia ja omaa valmiuttaan yrittäjyyteen, osalla idea konkretisoituu yritystoiminnaksi jo koulutuksen aikana. Ammattitutkintoon valmistavan koulutuksen opiskelijaryhmissä on usein mukana sekä yrittäjiä että työssä käyviä eri alojen ammattilaisia. Yrittäjillä opiskelun tavoitteena on ensisijaisesti liiketoimintaosaamisen ja nykyisen toiminnan kehittäminen.

Yrittäjyyskoulutuksessa on teorian ja tehtävien avulla työstyetty omaan yritystoimintaan liittyviä dokumentteja ja laskelmia. Toimivat yrittäjät ovat voineet testata ja peilata uutta tietoa heti käytännössä omassa yrityksessään, muut ovat arvioineet suunniteltujen toimenpiteiden vaikutuksia tulevaan yritystoimintaan yhteistyössä

sekä opiskelijaryhmän että asiantuntijoiden kanssa. Opiskelijat ovat halutessaan voineet hankkia itselleen myös mentorin, joka on ollut tukena liikeidean kehittämisessä toimivaksi yritykseksi.

Uusissa, syksyllä 2007 voimaan tulleissa yrittäjän ammattitutkinnon perusteissa korostetaan entistä enemmän osaamisen osoittamista aidossa ympäristössä ja oikeassa toiminnassa. Toiminnallisuuden ja kokemuksellisen oppimisen tärkeyttä korostetaan kaikissa muissakin ammattitutkinnoissa.

Yrittäjyyskoulutus on yksi Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy:n pääkoulutusaloista. Eri oppilaitoksissa ja koulutusta tarjoavissa yrityksissä on yrittäjyyskoulutuksen parissa paljon valtakunnallisia toimijoita. Pysyäkseen mukana kilpailussa Koillis-Suomen Aikuiskoulutuksenkin on pidettävä huolta koulutuksen laadusta ja ajantasaisuudesta. Kehittämishankkeemme tavoitteena on osaltaan vastata ajan vaatimukseen toiminnallisilla opetusmenetelmillä.

2 Oppiminen kokonaisvaltaisena ammatillisena kasvuna

2.1 Humanistinen ihmiskäsitys ja itseohjautuvuus

Kokemuksellinen oppiminen perustuu humanistiseen ihmiskäsitykseen. Humanistisessa ihmiskäsityksessä kaiken lähtökohtana on yksilöllisyyden, ihmisen ainutlaatuisuuden kunnioittaminen. Jokainen on arvokas sellaisenaan, perusolemukseltaan hyvä ja suvaitsevainen. Humanistiseen ihmiskäsitykseen sisältyy usko ihmisen vapauteen tehdä valintoja ja halu kehittyä jatkuvasti. (Humak, Pedagoginen strategia 2007. Viitattu 2.2.2010.)

Nykyisen humanistisen ihmiskäsityksen mukaisesti ihmisellä on luonnostaan potentiaalia itseohjautuvuuteen. Käytännössä itseohjautuvuus vaihtelee ihmisten välillä ja myös samalla ihmisellä eri tehtävissä. Vähäiseen itseohjautuvuuteen voivat syynä olla motivaation puute, huonot oppimiskokemukset tai huono itsetunto tai itsetuntemus. (Peda.net. Itseohjautuvuus. Viitattu 1.1.2010.)

Usean itseohjautuvuuden määrittelijän mukaan itseohjautuvuus koostuu neljästä perusulottuvuudesta: vastuullisuus ja halu oppia, luova ja itsenäinen ongelmanratkaisu, itsenäisyys ja varmuus ja itseluottamus (Virta. Opiskeluopas metakognitiivisten tietojen ja taitojen kehittämiseen. Viitattu 22.3.2010).

Itseohjautuva ihminen ja tehokas oppija on aktiivinen ja luottaa itseensä sekä siihen, että oppii uusia asioita. Hän on tietoinen siitä, mitä on opiskelemassa ja pystyy myös tarvittaessa suuntaamaan toimintaansa uudelleen, mikäli ulkoiset tekijät hankaloittavat opiskelua. (Peda.net. Itseohjautuvuus. Viitattu 1.1.2010.)

Nykyisessä aikuiskoulutuksessa edellytetään itseohjautuvuutta, siihen ohjataan ja sitä tuetaan henkilökohtaistamisen avulla. Opiskelijan tulee osata arvioida omaa osaamistaan, asettaa tavoitteita oppimiselleen ja tehdä sekä opiskelu- että opiskelutapasuunnitelma. Lisäksi oppimisprosessin aikana ja sen lopussa tehdään itsearviointia oppimisen tuloksista.

Yrittäjäpersoonasta löytyy monia yhtäläisyyksiä humanistiseen ihmiskäsitykseen: Yrittäjällä on motivaatio, vapaa tahto ja vastuu, minkä lisäksi yrittäjän on kaiken aikaa reflektoitava toimintaansa suhteessa itseensä ja toimintaympäristöönsä.

Opiskelijoita ohjataan aktiiviseen tiedonhakuun ja tiedon hyödyntämiseen omassa yritystoiminnassaan sekä ryhmän yhteisissä harjoitusprojekteissa. Yrittäjäopiskelija oppii omien kokemusten ja oppimisensa arvioinnin myötä arvioimaan myös omaa toimintaansa yrittäjänä sekä yritystoimintaansa vaikuttavia tekijöitä.

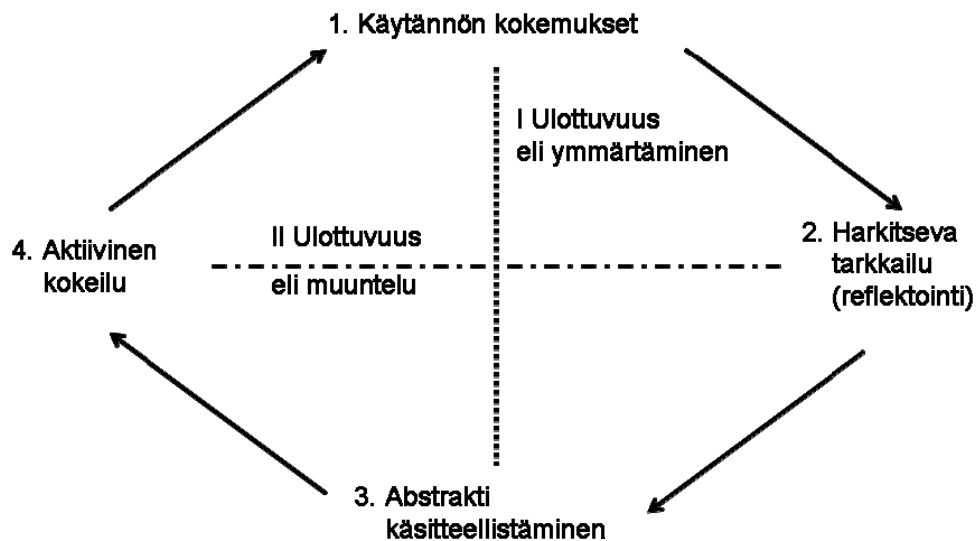
2.2 Kokemuksellinen oppiminen

Humanistiseen psykologiaan pohjautuvassa kokemuksellisessa oppimisessä korostetaan oppijan omaa kokemusta opittavasta asiasta, itsereflektiota eli kykyä arvioida omia kokemuksia ja omaa oppimista uuden oppimisen pohjana, käsitteellistämistä ja toiminnan kautta uuden oppimista. Kolbin kokemuksellisen oppimisen syklissä on kaksi ulottuvuutta; ymmärtäminen ja muuntelu. Ymmärtämisessä tarvitsemme kokemuksen tueksi käsitteitä, jotta ymmärrämme mitä olemme kokeneet ja

oppineet. Muuntelun ääripäät ovat aktiivinen kokeilu ja harkitseva tarkkailu. Me voimme reflektoida eli pohtia toimintaamme sekä toimintaa ennen että sen jälkeen.

Kokemuksellisessa oppimisessa katsotaan, että oppijalla on vapaa tahto ja motivaatio sekä vastuu omasta oppimisestaan. Oppija käyttää hyväkseen aikaisempia omia kokemuksiaan, reflektoi asiaa yksin ja yhdessä ryhmän kanssa, ottaa oppimistapahtumaan mukaan teoriaa ja lopuksi vielä tekemisen avulla pyrkii oppimaan uusia asioita. Kokemuksellinen oppiminen koskettaa oppijaa monipuolisesti ja opettaja on prosessissa oppimisen tukija. (Wright & Rauste-Wright. Humanistinen psykologia ja kokemuksellinen oppiminen. Opintomoniste.)

Kuva 1. Kolbin kehämalli (Verkkotutor. Viitattu 28.2.2010.)

1. Välitön omakohtainen eli käytännön kokemus

Välitön omakohtainen kokemus luo perustan oppimiselle. Opetustilanne voidaan aloittaa esimerkiksi yhteisellä keskustelulla omista kokemuksista ja käsityksistä, jotka liittyvät opittavaan asiaan.

Kokemus voi olla joko oma aikaisemmin tapahtunut tilanne tai sellainen voidaan luoda. Esimerkiksi tutustuminen opittavaa asiaa edustavaan kohteeseen, kuten draamalinen museokäynti tai yritysvierailu voi muodostaa kokemuksen opittavasta asiasta.

Opintojakson avauksella ja oppimisympäristöllä on merkittävä vaikutus orientoiduttaessa opittavaan asiaan. Oppimisprosessin alussa tavoitteiden yhteinen pohtiminen suuntaa energian ja toiminnan oikeaan suuntaan ja saa oppijat innostumaan ja motivoitumaan asiasta.

2. Kriittinen pohdiskeleva havainnointi eli reflektointi

Kriittinen pohdiskeleva havainnointi eli reflektointi korostaa ilmiön eri näkökulmien pohdintaa. Oppijat pohtivat itsenäisesti omia kokemuksiaan sekä refleктоivat niitä yhdessä toisten kanssa keskustellen tai kirjoittaen. Muiden erilaiset kokemukset ja tulkinnat avartavat oppijan omia kokemuksia ja käsityksiä sekä avaavat uusia näkökulmia asiaan. Tämä vaihe on tärkeä opittavan asian ymmärtämiselle ja siinä luodaan pohjaa uusille käsitteille ja malleille.

3. Abstrakti käsitteellistäminen

Abstrakti käsitteellistämisvaihe on teoreettisen tiedon haun vaihe. Tässä vaiheessa pyritään kurinalaisen, systemaattisen ajattelun kautta muokkaamaan vanhoja malleja, käsitteitä ja teorioita sekä luomaan uusia. Opetusmenetelminä voivat olla esimerkiksi asiantuntijaluento, ryhmätyö tai itsenäinen lukeminen.

Abstrakti käsitteellistämisvaihe mahdollistaa asian ymmärtämisen yleisellä tasolla ja luo mahdollisuuden asian uudelle mallintamiselle. Oman alan laajan ymmärtämisen kautta tulee todellisia ammattilaisia.

Kirjoittajat itse kokevat olevansa uudessa asiassa kuin heikoilla jäillä, jos tätä teoriapohjaa ei ole ymmärrystä luomassa. Mielestämme pitkäkin käytännön kokemus tarvitsee vahvistukseksi tämän syventämisen vaiheen.

4. Aktiivinen, kokeileva toiminta

Aktiivisen, kokeilevan toiminnan vaiheessa testataan käytännössä sekä malleja että kokemuksista, pohdinnoista ja teorioista tehtyjä päätelmiä. Tässä vaiheessa esimerkiksi harjoitellaan uutta toimintatapaa käytännössä tai pelataan roolipeliä ja tehdään harjoituksia. Todellisessa ympäristössä toimiminen on ehkä tehokkain tapa oppia uusi asia.

Kaikki kokemuksellisen oppimisen vaiheet ovat tärkeitä, jotta oppiminen on syvällistä ja uusi malli jää muistiin tai uudeksi käytännön toimintatavaksi (Hannula & Niskanen. Opetuksen suunnittelun peruskysymykset. Opintomoniste).

3 Haasteena kokonaisvaltaisen oppimisen toteutuminen

Kehittämishankkeemme tavoitteena on luoda kokonaisvaltaisen oppimisen prosessi yrittäjän ammattitutkintoon valmistavaan koulutukseen. Koulutuksen kehittämisen keinoina ovat erilaisten kokemuksellisten menetelmien lisääminen oppimisprosessiin. Tavoitteena on lisätä kouluttajien kokemuksellisten opetusmenetelmien tuntevista ja itseohjautuvuuden ohjaamista sekä suunnitella ja testata muutamaa kokemuksellisen oppimisen menetelmää yrittäjän ammattitutkintoon valmistavassa koulutuksessa.

Harjoitusyritystoiminnan ja muiden toiminnallisten tehtävien avulla pyrimme myös lisäämään yrittäjäopiskelijoiden reflektiivistä itseohjautuvuutta ja yhteistoiminnallisuutta.

Lisäksi tavoitteenamme on luoda yrittäjän ammattitutkintoon valmistavaan koulutukseen oppilaitosympäristön ulkopuolella pidettäviä opetustuokioita, joiden aikana ryhmän jäsenet tutustuvat toisiinsa, oppivat ja uskaltavat keskustelemaan keskenään ja vaihtamaan mielipiteitä omiin yritysideoihinsa liittyvistä tai erilaisista päivän aiheeseen liittyvistä kysymyksistä.

4 Yrittäjyydestä ja yrittäjyyskasvatuksesta

Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2008 tutkimuksessa on tutkittu myös Suomen kokonaisyrittäjyyttä, yrittäjyyskoulutusta ja -kasvatusta. GEM-tutkimus on kansakuntien yrittäjyysaktiivisuutta mittaava tutkimus, johon on osallistunut 150 000 aikuisväestöön kuuluvaa 43 maassa. Sen mukaan Suomen kokonaisyrittäjyys on kaikkien GEM-tutkimuksessa olevien maiden vertailussa keskitasoa. Innovaatiovetoisten kansantalouksien joukossa Suomen varhaisvaiheen yrittäjyys on keskitasolla ja vakiintuneessa yrittäjydessä kolmen kärjessä. Suomesta näyttää kuitenkin edelleen puuttuvan innovatiiviset, kasvuhakuiset ja kansainväliset yrittäjät. Oma haaste tulee siitä, että suomalaiset eivät ole innokkaita kokeilemaan uusia tuotteita ja palveluja. GEM-tutkimuksen mukaan nopeasti kehittyvissä kansantalouksissa suhtaudutaan myönteisemmin innovatiivisiin tuotteisiin ja palveluihin. Tämän vuoksi innovatiivisten kasvuyritysten kannattaa tarjota innovatiivisia tuotteita ja palveluita myös kehittyville markkinoille. (Global Entrepreneurship monitor Finnish 2008 Report, 3 - 8.)

Sinänsä hyvä, vakaa ja ennustettava suomalainen liiketoimintaympäristö näyttäisi vähentävän kunnianhimoisten, kasvuhakuisten ja innovatiivisten yritysten mahdollisuuksia. Markkinoiden ja kilpailutilanteiden hitaat muutokset eivät luo mahdollisuuksia uusille toimijoille tai tuotteille ja toisaalta kertovat luovien uusien toimijoiden puutteesta. Vuonna 2008 varhaisvaiheen yrittäjyydestä keskimäärin joka viides oli voimakkaan innovatiivista (ainutlaatuiset tuotteet ja/tai ei kilpailijoita). Kasvuhakuisen yrittäjien osuus Suomessa on selvästi alhainen GEM-tutkimuksen muihin maihin verrattuna. Suomen haaste ei tulevaisuudessa ole niinkään yrittäjyyden määrä vaan sen laatu. (Global Entrepreneurship monitor Finnish 2008 Report, s 3 - 8.)

Yrittäjyyskoulutus on ollut yleistä suomalaisten työikäisten keskuudessa, jopa 40 % maamme työikäisestä aikuisväestöstä on osallistunut peruskoulutuksen jälkeiseen yrittäjyyskoulutukseen tai -valmennukseen. Tämä on selvästi enemmän kuin muissa GEM-maissa. Kansallisten asiantuntijoiden mielestä Suomessa on riittävästi tarjolla yrittäjyyskoulutusta alkaville yrittäjille. Keskeinen haaste on kuitenkin tarjolla olevan koulutuksen laatu. Erityisesti ensimmäisen ja toisen asteen yrittäjyyskasvatukseen

halutaan kehitystä. Yrittäjyyskoulutuksella on kuitenkin ollut merkitystä, sillä Suomessa yrittäjyysintentiot ja varhaisvaiheen yrittäjyysaktiivisuus ovat selvästi korkeampia yrittäjyyskoulutukseen osallistuneiden keskuudessa. Tässäkin vapaaehtoisuudella saadaan parempi tulos, sillä vapaaehtoisesti yrittäjyyskoulutukseen hakeutuvilla yrittäjyysintentio ja -aktiivisuus ovat korkeammat kuin koulutukseen velvoitetuilla. (Global Entrepreneurship monitor Finnish 2008 Report, 3 - 8.) GEM-tutkimuksessa ei otettu kantaa siihen, millaista yrittäjyyskasvatuksen tulisi olla.

Millaista yrittäjyyskasvatuksen tulisi olla?

Tarja Römer-Paakkanen on kuvannut tutkimuksessaan Yrittäjyys ja perheyrittäjyys ”Seniורי-Suomessa” 2010 -luvulla yrittäjyyskasvatusta Ristimäen teokseen Yrittäjyyskasvatus (2002) pohjautuen.

Ristimäen (2002, 11) mukaan yrittäjyyskasvatuksesta kouluissa voidaan puhua vasta silloin, kun vastattaessa seuraaviin kysymyksiin suurimmaksi osaksi vastauksena on oppilas:

Vastaa kysymyksiin:

Kuka kantaa vastuun tekemisestä?

Kukaideoi?

Kuka suunnittelee?

Kuka valitsee toteutettavat ideat?

Kuka ponnistelee?

Kuka saa elämyksiä?

Kuka panee itsensä likoon?

Kuka harjoittelee yhteistyötaitoja?

Kuka harjoittelee esiintymistä?

Kuka harjoittelee mielipiteen esittämistä ja kantansa perustelua?

Kuka huolehtii verkostosta?

Jos vastaus suurimmassa osassa on oppilas, toimintaa voitaneen pitää oppilaan yrittäjyyskasvatuksena. (Römer-Paakkanen 2004, 39.)

Parhaimmillaan harjoitusyrittäjätoiminta toteuttaa Ristimäen mukaista yrittäjyyskasvatusta. Opiskelijaryhmä ottaa vastuun harjoitusyrityksen menestymisestä, ideoi ja suunnittelee toimintaa, tekee päätökset, esittelee toimintaa, myy tuotteita ja todellakin laittaa itsensä likoon toiminnan puolesta. Jos ryhmä osallistuu harjoitusyrittäjämessuille tai esittelee toimintaa muussa tilanteessa ulkopuolisille, tulee heille tärkeää esiintymisharjoitusta.

Millainen yrittäjyyskasvattajan tulisi olla?

Tarja Römer-Pakkanen on kuvannut yrittäjyyskasvattajan ideaalimallia toimintakertomuksessa 2004 – 2006 ”Opettajien yrittäjyyden jatko-opinnot Jyväskylän yliopistossa” Paajasen teokseen ”Yrittäjyyskasvattaja. Ammattikorkeakoulun hallinnon ja kaupan alan opettajien näkemykset itsestään ja työstään yrittäjyyskasvattajana” (2001) pohjautuen. Paajasen yrittäjyyskasvattajan ideaalimallin mukaan opettajan tulee itse työskennellä yrittäjämäisesti. Tämä edellyttää mm. luovaa ja dynaamista toimintatapaa, halua ottaa riskejä, kovaa työntekoa, vastuullisuutta ja motivoitunutta tapaa työskennellä. Toiseksi opettajalla tulee olla positiivinen asenne yrittäjyyttä kohtaan. Kolmanneksi opettajan tulee ymmärtää yrittäjyys kokonaisvaltaisena, holistisena ilmiönä. Kokonaisvaltaisuus tarkoittaa yrittäjyyskasvatuksessa liike-elämässä tarvittavien tietojen, taitojen ja asenteiden sekä omien elämänhallintataitojen kehittämistä.

Neljänneksi yrittäjyyskasvattajan tulisi kannustaa opiskelijoita yrittäjyyteen ja käyttää sellaisia opetusmenetelmiä, jotka soveltuvat yrittäjyystiedon, taitojen ja asenteiden kehittämiseen. Ihanteellinen yrittäjyyskasvattaja sisäistää ja ottaa käyttöönsä nykyaikaiset oppimismenetelmät ja -paradigmat. Yrittäjyyskasvatuksen oikeat menetelmät ovat opiskelijälähtöisiä ja aktivoivat opiskelijaa ja kannustavat yhteistoimintaan. (Römer-Paakkanen. Toimintakertomus 2004-2006, 2)

Nykyinen yhteiskunta korostaa kaikessa sisäistä yrittäjyyttä, joka on muun muassa ihmisen elämänhallintataitoa ja omien asioiden aktiivista eteenpäin viemistä. Nykyaikainen opettajuus korostaa näitä sisäisen yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvattajan ideaalimallin ominaisuuksia.

Opettajuus on kuva opettajan työstä, jota määrittää sekä ympäröivä yhteiskunta että opettaja itse. Opettajuuteen ja sen tarkasteluun vaikuttavat opetustyön teknisen taidon ja käytännön työn lisäksi uudet oppimisympäristöt, muutosprosessit, kumppanuudet ja työyhteisöllisyys. Opettajuus on osa opettajan professiota, joka liittyy opettajan ammatillisuuteen, ammattilaisuuteen ja työn asiantuntija-ammatin luonteeseen. Opettajuus on kulttuurisidonnaista ja oman aikansa tuote ja tulkki. (Luukkainen 2005, 11 – 20.)

Olli Luukkainen kuvaa kirjassaan ”Opettajan matkakirja tulevaan” tämän päivän opettajaa kasvattajana ja rohkaisijana, joka tukee ja auttaa oppilasta oppimaan ja kehittymään. Opettaja on asiantuntija, jonka tulisi olla ajan hermolla ja hahmottaa yhteiskunta kokonaisuutena. Laaja-alainen asiantuntijuus edellyttää mm. syvällistä sisältötiedon tuntemista, hyvää ajattelutaitoa sekä ammatillista kehittymistä. Asiantuntijuuden lisäksi opettajan työssä on tärkeää sosiaalisuus ja reflektointi. Opettaessaan opettajakin oppii. (Luukkainen 2005, 24 – 34.)

Aikuiskoulutuksessakin opettajan tulee olla kannustava ja riittävän vaativa. Kehityksen ja kasvun mahdollisuudet vähenevät, jos opiskelijat päästetään liian helpolla. Opettajan työn tavoite on ohjata oppimiseen ja kannustaa oppijaa työskentelemään oman oppimisensa eteen.

Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy:n yrittäjän ammattitutkintoon valmistavan koulutuksen opetussuunnitelma korostaa kouluttajan tehtävää ohjata opiskelijaa tiedostamaan omat vahvuutensa oppijana ja ammatti-ihmisenä. Kouluttaja ei ole tiedon kaataja vaan oppimisen mahdollistaja. Tavoitteena on ohjata opiskelijaa kehittämään itseään vuorovaikutukseen ympäristön kanssa ja kannustamaan häntä vastuulliseen toimintaan. Yksilöllisen oppimisen rinnalla toimii yhteistoiminnallinen oppiminen. Yhteistoiminnallista oppimista tapahtuu erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, kuten ryhmätöissä, keskusteluissa ja projekteissa. (Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy 2010, 5.)

Harjoitusyritystoiminta voi parhaimmillaan tarjota jokaiselle opiskelijalle oman kehittymisen ja oppimisen alueen.

5 Käytännön toteutuksia yrittäjyyskoulutuksessa

Yrittäjyyskoulutuksen toiminnallisiin menetelmiin liittyvä kehittämishanke toteutettiin vuoden 2009 aikana. Kehittämishankkeessa käynnistettiin harjoitusyritystoiminta sekä suunniteltiin ja testattiin muutama kokemuksellisen oppimisen menetelmä: Learning Café ”Kahvila Karuselli”, Päivä maaseutumatkailuyrityksessä ja Valtavaaran vaellus.

Harjoitusyritystoiminta käynnistyi hitaammin kuin alun perin ajattelimme. Ensimmäinen, alussa mukavan kokoinen ryhmä pieneni koulutuksen aikana, kun osa opiskelijoista siirtyi työelämään ja osa substanssiosaamistaan lisääviin ammattiopintoihin. Harjoitusyrityksen pyörittäminen meinasi varastaa pienen ryhmän jäseniltä liikaa aikaa oman yritystoiminnan suunnittelusta, minkä vuoksi osallistuimme itsekin harjoitusyrityksen toimintaan.

Olemme laatineet harjoitusyritystoiminnalle oppimissuunnitelman, jonka aihealueet muodostuvat Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy:n yrittäjän ammattitutkinnon opetussuunnitelmasta. Opetussuunnitelma perustuu opetushallituksen vuonna 2007 vahvistamiin yrittäjän ammattitutkinnon perusteisiin. Harjoitusyrityksen oppimissuunnitelman näkökulma on oppijälähtöinen ja luo perustan oppimiselle, jolle harjoitusyritystoiminta tarjoaa oppimisympäristön.

Yrittäjän ammattitutkintoon valmistavan koulutuksen yhteydessä olemme soveltaneet ja kehittäneet lisäksi muutaman toiminnallisen menetelmän, jotka ovat käyttökelpoisia myös muiden koulutusten yrittäjyysosioissa.

5.1 Harjoitusyritystoiminta oppimisympäristönä

Opetusministeriö on julkaisussaan Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma (2004) käsitellyt yrittäjyyttä edistävien opetusmenetelmien käyttöönottoa ja kehittämistä. Julkaisussa todetaan, että ammatillisessa peruskoulutuksessa useat oppilaitokset opettavat yrittäjyyttä ja yritystoimintaa opetusmenetelmillä, joihin liit-

tyvät harjoitusyritykset ja virtuaaliset oppimisympäristöt. (Opetusministeriön julkaisu 2004:18. Viitattu 15.1.2010.)

Virtuaalisia harjoitusyritysoppimisympäristöjä on eri puolella Suomea noin 30 oppilaitoksessa, joissa on 110 harjoitusyritystä (Finpec. Käyttäjät. Viitattu 17.1.2010).

Uusia oppilaitoksia tulee verkostoon jatkuvasti. Tämä käytännönläheinen oppimismenetelmä on myös EU-komission asiantuntijaryhmän suosittelema opetusmenetelmä yrittäjäyyskasvatuksessa. Kansainvälisessä harjoitusyritysverkostossa EURO-PENissä toimii noin 6000 harjoitusyritystä 40 eri maassa. Tässä verkostossa on mahdollisuus harjoitella kansainvälistä kauppaa ja liikekirjeenvaihtoa sekä kieliä. (Finpec. Virma. Kansainvälisyys. Viitattu 17.1.2010.)

Suomen ensimmäiset harjoitusyrityskokeilut tehtiin vuonna 1992 ja ensimmäinen harjoitusyritys aloitti toimintansa syksyllä 1993. Suomen harjoitusyritysten keskuspaikka FINPEC perustettiin ESR-projektin yhteydessä silloisen Merikosken kauppaoppilaitoksen yhteyteen helmikuussa 1994. Merikosken kauppaoppilaitos eli nykyinen Ammattiopisto Luovi oli harjoitusyritystoiminnan pioneereja. Vuoden 2010 alusta FINPECin harjoitusyrityspalvelut siirtyivät osaksi Oulun seudun ammattiopistoa. (Finpec. Historia. Viitattu 16.3.2010.)

FINPECin harjoitusyrityspalveluihin sisältyy kansainvälinen harjoitusyritysten verkosto, Vepen- sähköinen oppimisympäristö, vuosittaiset harjoitusyritysmessut Suomessa ja maailmalla sekä kansainvälinen laatutodistus EQC. FINPECin tuottamien palvelujen avulla harjoitusyritysten toiminta on mahdollisimman lähellä oikeiden yritysten toimintaa. Vepen- sähköisen oppimisympäristön palveluita ovat mm. virtuaalinen kaupapaikka, kaupparekisteriviranomainen, verottaja, vakuutusyhtiö, pankki, palveluyritykset, täydentävät harjoitusyritykset sekä tiedotus ja neuvonta. (Finpec. Virma. Kansainvälisyys. Viitattu 17.1.2010.)

Mielestämme harjoitusyritystoiminnassa on menetelmänä yhtymäkohtia Learning Design (LD) -malliin, joka on merkittävästi ohjannut verkko-opetuksen kehittämistyötä. LD-mallin toimintapedagogiikan mukaan ihmiset oppivat paremmin, kun he ovat

sitoutuneita tekemään jotakin ja kun oppimistoiminnot järjestetään mielekkäiksi kokonaisuuksiksi, peräkkäisiksi ketjuiksi. Yhteisö, johon oppija kuuluu, on yhteinen harjoitusyritys, jossa oppija toimii erilaisissa toimintatilanteissa omien tietojensa, taitojensa ja tunteidensa mukaan. Harjoitusyrityksessä oppija toteuttaa itseään olemalla vuorovaikutuksessa oman ryhmänsä, opettajansa ja muiden harjoitusyritysten kanssa. Ryhmä, tai oppijan niin halutessa, jopa maailmanlaajuinen harjoitusyritysverkosto, tarjoaa oppijalle sosiaalisen kontaktiympäristön. (Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Learning Design. Viitattu 28.2.2010.)

Harjoitusyritystoiminnassa otetaan huomioon mm. yrityksen toimihenkilöitä nimeässä kunkin oppijan vahvuudet ja kehittämisalueet sekä aiempi oppimishistoria. Jokainen pääsee kokeilemaan niitä aihealueita, jotka kokee itselleen joko mielekkäimmiksi tai haasteellisimmiksi oman osaamisensa perusteella. (Edu.fi. Oppimissuunnitelma. Viitattu 28.2.2010.)

Erialaisten oppimistoimintojen aikaansaaminen, oppimistilanteiden luominen ja niiden ketjuttaminen on ratkaisevaa sekä opetuksen että oppimisen kannalta. Oppimistilanteiden ketjuttamisesta syntyy oppimisprosessi, kokonaisuus, joka edesauttaa oppimista. (Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Learning Design. Viitattu 28.2.2010.)

a) Harjoitusyritys yrittäjän ammattitutkintoon valmistavassa koulutuksessa

Yrittäjän ammattitutkintoon valmistava koulutus käsittää kolme jaksoa: Liikeidean täsmentäminen, Liiketoimintasuunnitelman laatiminen ja Liiketoimintasuunnitelman toteuttaminen. Koulutuksen tärkein tavoite on viedä eteenpäin opiskelijoiden omia liikeideoita ja liiketoimintasuunnitelmia. Koulutus valmistaa yrittäjäopiskelijoita myös ammatillisen osaamisen osoittamiseen näyttötutkinnossa.

Yrittäjän ammattitutkinto on aikuisten näyttötutkinto, jossa osaaminen osoitetaan käytännön työssä ja toiminnassa. Vaikka koulutus ei ole edellytys tutkintotilaisuuteen osallistumiselle, suoritetaan näyttötutkinnot pääsääntöisesti valmistavan koulutuksen yhteydessä. Näyttötutkintoon osallistuminen edellyttää hyväksytyä henkilökoh-

taista näyttösuunnitelmaa, jossa kuvataan näyttöympäristö ja tapa, jolla osaaminen osoitetaan. Käytännön työssä osoitettua osaamista voidaan täydentää kirjallisin dokumentein.

Yrittäjän ammattitutkinnon tutkintotilaisuudet suunnitellaan ja toteutetaan johdonmukaisesti liikeidean täsmentämisestä alkavassa ja liiketoimintasuunnitelman toteutukseen päättyvässä prosessissa. Yrittäjän ammattitutkinnossa korostuvat kirjalliset dokumentit, asiantuntijakeskustelut ja -lausunnot sekä arviointikeskustelut. Harjoitusyritys voi toimia joidenkin tutkinnon osien ammattitaitovaatimusten näyttöympäristönä, jotta osaaminen tulee kattavasti osoitetuksi.

Harjoitusyritystoiminta on yksi keino kokeilla ja oppia opiskelijalle tärkeitä liiketoiminnan osa-alueita käytännössä. Tutustuminen harjoitusyritysympäristöön aloitetaan liikeidean täsmentämisen vaiheessa ensimmäisellä koulutusjaksolla. Toisella jaksolla ryhmät käyvät läpi edellisten ryhmien työstämää liiketoimintasuunnitelmaa, tekevät siihen tarpeen vaatiessa muutoksia ja voivat aloittaa jo varsinaisen harjoitusyritystoiminnan. Kolmannessa jaksossa eli liiketoimintasuunnitelman toteuttamisvaiheessa harjoitusyritys on pääasiallinen oppimisympäristö.

Harjoitusyritystoiminnassa pyritään mahdollisimman realistiseen yritystoiminnan mallintamiseen. Opiskelijat selvittävät ja jakavat työ- ja vastuualueet tiimeittäin tai opiskelijakohtaisesti. Harjoitusyrityksen toimialalla toimiva partneriyritys antaa oman yrityksensä mallin opiskelijoiden käyttöön ja tuo opintoihin käytännön kokemusta liiketoiminnasta. Kaikki harjoitusyrityksessä käytettävät osto- ja myyntihinnat, vakuutusten hinnat ynnä muut pohjautuvat todellisiin tietoihin, joita voidaan saada mm. partneriyritykseltä.

Harjoitusyritykseen tarvittavat koneet, laitteet ja raaka-aineet tilataan ja kauppaa käydään harjoitusyritysverkostossa. Mikäli osto- ja myyntitoimintoja ei oppimisen kannalta synny riittävästi, voi kouluttaja tilata tarjouspyyntöjä tai tilauksia Finpecin täydentäviltä harjoitusyrityksiltä. Näin varmistetaan, että opiskelijat pääsevät harjoittelemaan liikekirjeenvaihtoa ja tekemään kauppaa. Harjoitusyritystoiminnan loppuksi tehdään tilinpäätös ja arvioidaan toiminnan tulokset.

Harjoitusyrittäjätoiminnassa siirrytään opettajakeskeisestä opetusmenetelmästä kohti oppijakeskeistä oppimismenetelmää. Opettajan tulee saada opiskelijaryhmä innostumaan asiasta ja toimimaan itsenäisesti ja yrittäjämäisesti harjoitusyrittäjätoiminnassa. Kouluttajan tehtävänä on ohjata ja koordinoida toimintaa ja olla tarvittaessa paikalla. Harjoitusyrittäjätoiminta vaatii opiskelijalta ja koko ryhmältä aktiivista työtettä sekä kouluttajalta taitoa olla aktivaattori ja taustalla oleva asioiden junailija. Ajan myötä opettajan rooli muuttuu ja hänelle kehittyy oma tapa toimia ja ohjata harjoitusyrittäjätoimintaa. (Finpec. Käyttäjät. Viitattu 16.3.2010.)

b) Harjoitusyrittäjätoiminnan oppimissuunnitelma

Harjoitusyrittäjätoiminnan johdonmukainen eteneminen edellyttää oppimissuunnitelmaa, jonka pohjalta lähikoulutuspäivien sisällöt rakennetaan. Oppimissuunnitelmaa tehdään yrittäjän ammattitutkintokoulutuksen opetussuunnitelman aihealueista. Yrittäjätoiminnan perustamisen ja liiketoiminnan käynnistämisen vaiheessa partneriyrittäjätoiminta on merkittävänä apuna käytännön kokemuksiin ja tietoihin.

1. Yrittäjätoiminnan perustaminen ja liiketoiminnan käynnistäminen

Opiskelijat vertailevat yritysmuotojen eroja ja soveltuvuutta harjoitusyrittäjätoimintaan. Harjoitusyrittäjätoiminnassa opiskelijat oppivat perustamaan osakeyhtiön ja tekemään perustamisilmoituksen patentti- ja rekisterihallitukselle. Osakeyhtiön perustamisessa käytetään apuna asiantuntijaa.

Opiskelijat oppivat käsittämään sen, kuinka tärkeätä toimintaympäristön tunteminen ja toimialatietous yrittäjälle on. Harjoitusyrittäjätoiminnassa opiskelijat tutustuvat toisiinsa harjoitusyrittäjätoimintaan ja niiden tuotteisiin ja oppivat seuraamaan kilpailevia yrityksiä ja niiden tuotteita.

Opiskelijaryhmä voi käydä rahoitusneuvotteluja pankin kanssa ja hyödyntää tähän ryhmässä tehtyä liiketoimintasuunnitelmaa ja siihen liittyviä laskelmia.

Opiskelijat tekevät liiketoiminnan käynnistämiseen tarvittavat käytännön toimet, kuten investoinnit ja muut hankinnat, sopivat tilan vuokraamisesta sekä tekevät vuokrasopimukset yritykselle, yrittäjälle ja työntekijöille.

Opiskelijat tuotteistavat myytävät tuotteet ja palvelut sekä kuvaavat tuotteiden valmistusprosessit ja toiminnan muut prosessit, kuten myyntityö ja taloushallinto.

Opiskelijat organisoivat yrityksen hallinnon ja sopivat yhdessä tarvittavien kokousten pitämisestä sekä muistioiden kirjoittamisesta.

2. Yritystoiminnan lainsäädäntö ja sopimukset

Opiskelijat selvittävät yritystoimintaan vaikuttavia lakeja sekä yleisiä sopimusoikeudellisia periaatteita ja mm. henkilötietojen keräämiseen liittyvää lainsäädäntöä. Harjoitusyrityksessä opiskelijat oppivat tekemään erilaisia yritystoimintaan liittyviä sopimuksia.

3. Yrityksen johtaminen

Opiskelijat oppivat tietämään yritystoiminnan johtamisen vuosikellon eli yritystoiminnan aikataulutuksen merkityksen mm. toiminnan kehittämiseksi, käytännön toiminnalle ja taloushallinnolle.

Opiskelijat oppivat arvioimaan omaa osaamistaan ja eri työtehtävissä vaadittavaa ammattitaitoa. Opiskelijat oppivat työskentelemään tiiminjäsenenä, hoitamaan ja koordinoimaan oman vastualueensa työtehtäviä sekä johtamaan yritystä.

4. Työnantajana toimiminen ja työkyky

Opiskelijat oppivat tiedostamaan työnantajan oikeudet ja velvollisuudet, tekemään työ sopimuksia työehtosopimukset huomioiden ja maksamaan palkkoja sekä ymmärtämään palkan kustannusvaikutuksen yritykselle.

Opiskelijat oppivat huomioimaan työkyvyn ylläpitämisen tärkeyden niin yrittäjän kuin työntekijän kannalta ja tekemään työterveyshuoltosopimuksen.

Ryhmien kanssa vierailaan työterveyshuollossa sekä toteutetaan työkykyä ylläpitäviä koulutuspäiviä hyödyntäen Ruka-Kuusamon ulkoilumaastoja ja ohjelmapalveluja.

5. Markkinointi ja myynti

Opiskelijat oppivat segmentoimaan markkinat ja valitsemaan potentiaaliset asiakasryhmät harjoitusyrittäjäverkostosta.

Opiskelijat oppivat tekemään markkinointisuunnitelman ja -budjetin sekä suunnittelemaan, tekemään ja teettämään markkinointimateriaaleja ja muita kaupan käynnin asiakirjoja, kuten suoramyyntikirjeitä, tarjouspyyntöjä ja tarjouksia.

Harjoitusyrittäjätoiminnassa opiskelijat oppivat tiedostamaan asiakashallinnan merkityksen ja keinoja asiakkuuksien hallintaan sekä harjoittelevat asiakaspalautteen keräämistä ja käsittelemistä.

6. Yritystalous

Opiskelijat organisoivat harjoitusyrittäjän taloushallinnon. Opiskelijat oppivat laskuttamaan ja laatimaan tuoterekisterin sekä harjoittelevat kirjanpitoa Balanssi-ohjelmalla. Opiskelijat oppivat tekemään hinnoittelu-, arvonlisävero- ja muita laskelmia.

Opiskelijat oppivat suunnittelemaan yrityksen taloutta, selvittämään eri rahoitusvaihtoehtoja ja huolehtimaan yrityksen maksuvalmiudesta laatimalla harjoitusyrittäjälle tulos-, investointi- ja rahoitussuunnitelmat sekä kassabudjetin.

Opiskelijat tekevät harjoitusyrittäjän välitilin päätöksen ryhmittäin ja tilikauden lopussa tilin päätöksen, jota myös analysoidaan.

5.2 Päivä maaseutumatkailuyrityksessä

Koulutuksellisen yritysvierailupäivän aiheena kesällä 2009 oli yritysesittely, yhteistoiminnallisuus, harjoitusyrityksen tuotekehitys ja tuotekuvaukset. Tuotekuvaukset tehtiin harjoitusyrityksen tulevia esitteitä ja mainoskirjeitä varten.

Yritysesittelystä vastasi yksi opiskelijoista. Maaseutumatkailuyritys, jossa vierailimme, on hänen ja hänen vanhempiansa yhteinen perheyrittys. Tutustuimme opiskelijan johdolla yritykseen, sen majoitus- ja oleskelutiloihin, eläimiin, ympäristöön ja pieneen luonto-polkuun, joka oli esimerkki siitä, miten hyvillä ideoilla ja pienin kustannuksin voi luoda elämystuotteen.

Yhteisen tekemisen myötä uudessa oppimisympäristössä opiskelijat tutustuivat toisiinsa paremmin. Heistä muodostui päivän aikana ryhmä, joka pystyi jakamaan harjoitusyrityksen tehtävät ja vastualueet. Vastualueiden jakoa tukivat aiemmin tehdyn Thomas-analyysin henkilökohtaiset raportit, jotka kuvaavat toimintatapaa ja vahvuuksia työtehtävissä.

Opiskelijoiden palautteen mukaan päivän tuotekuvaukset osoittivat konkreettisesti, kuinka huolellista ja pikku-tarkkaa tuotekuvausten suunnittelu ja toteutus on. Jälkikäteen opiskelijat huomasivat, että pienikin ryppy pöytäliinassa tai esineen asennon aavistuksenomainen muutos pilasi muuten hyvän otoksen.

5.3 Valtavaaran vaellus

Valtavaaran vaellus oli yksi Rukan kesän 2008 viikko-ohjelman tuotteista. Matkailijoille ilmaisen tarjottavan ohjelmapalvelun toteutti Rukan hiihtokoulu ja sen kustannuksista vastasivat Rukan ydinalueen yritykset yhdessä. Vaelluksen sponsorina oli Excel, jonka sauvakävelysauvat jokainen sai halutessaan lainaksi vaellukselle. Vaelluksen jälkeen oli tarjolla venyttelytuokio, jonka sponsorina oli Relaxant-tuotteet.

Valtavaaran vaellus otettiin yrittäjän ammattitutkinnon koulutusohjelmaan, koska se on hyvä esimerkki yritysten verkostoitumisesta ja yhteistyöstä, kesän tuotteistamisesta ja tuotteiden kustannustenjaon innovatiivisista mahdollisuuksista.

Valtavaaran vaelluksella opiskelijoiden tehtävänä oli tarkastella ohjelmapalvelutuotetta useasta eri näkökulmasta: markkinointi, asiakaspalvelu eli miten asiakkaat otettiin vastaan ja miten erilaiset asiakkaat huomioitiin, tuotteistaminen eli mistä osa-alueista ohjelmapalvelupaketti koostui ja palvelun laatu eli miten asiakaspalautetta kerättiin.

Vaellus oli myös esimerkki siitä, miten helppoa ja edullista työhyvinvoinnin ja työkyvyn ylläpito voi olla yksin tai ryhmässä. Tehtävä herätti huomaamaan oman toimintaympäristön tarjoamat mahdollisuudet sekä yhteistyölle että omalle toiminnalle. Vaellukselle sattui meidän onneksemme ryhmä, joka oli kuin suoraan oppikirjasta. Mukana oli koko matkailun asiakaspalvelun kirjo: ulkomaalaisia, vanhuksia, lapsia ja liikuntarajoitteisia.

Ensimmäisen ryhmän kanssa vaellus oli alku pari päivää kestäväälle ”luokka-retkelle”. Päivien aikana koettiin kokonainen matkailutuote majoitus-, ravitsemus- ja ohjelmapalveluineen. Ryhmä oli omatoimisesti varannut Rukalta mökin, jonne siirryttiin purkamaan asiakaspalvelu- ja tuotteistustehtävää sekä nauttimaan saunasta, hyvästä ruoasta ja seurasta.

Ensimmäisen kerran vaellus toteutettiin kesällä 2008 koulutuksen lopussa. Huomasimme ryhmän kanssa, että vaellus olisi ollut hyvä toteuttaa jo koulutuksen alussa, koska erilaisessa oppimisympäristössä ja yhdessä tehden ryhmän jäsenet oppivat tuntemaan toisensa paremmin. Seuraavien opiskelijaryhmien kanssa olemme järjestäneet ulkoilupäivän ryhmäytymisteemalla heti koulutuksen alussa. Päivään on yhdistetty Learning Cafe ja jokin työhyvinvointiin liittyvä harraste esim. lumikenkäily ja mölkky.

5.4 Learning Café ”Kahvila Karuselli”

Learning Café -menetelmä perustuu siihen ihmisen luontaiseen käyttäytymiseen, jossa yhdessä keskustellen, vapaassa ympäristössä, uskallamme tuoda esille omia ajatuksiamme ja keskustella niistä. Näin ihmiset ovat kautta aikojen ratkoneet elämän pulmia ja luoneet uusia ideoita asioiden eteenpäin viemiseen. Yleensä keskusteluporukassa on jollekin henkilölle joko luonnollisesti muodostunut puheenjohtajuus tai se on annettu hänelle yhteisellä päätöksellä.

Learning Cafén tavoitteena on tuoda esille ihmisten kollektiivinen älykkyys eli yhdessä keskustellen dialogin avulla saada esille myös hiljaista tietoa. Ajatuksena on, että ihmisillä on jo valmiina olemassa se viisaus ja luovuus, jolla on mahdollista ratkaista visaisetkin pulmat. (Learning Cafe uuden tiedon synnyttämisen työkaluna. Jyväskylän opettajakorkeakoulu. Opintomoniste.)

Learning Cafén taustalla on tietoteoria, jonka ovat kehittäneet japanilaiset Ikujiro Nonaka ja Hirotaka Takeuchi. He erottivat tiedon informaatiosta. Hiljainen tieto on jokaiselle henkilökohtaista, omien kokemusten kautta muodostunutta tietoa. Sitä on vaikea kuvata sanoin tai numeroin. Eksplisiittinen tieto taas on järkeilyyn perustuvaa objektiivista tietoa, joka voidaan esittää paremmin kirjallisessa muodossa. Uuden tiedon luomisessa on tärkeää saada vuorovaikutusta hiljaisen ja eksplisiittisen tiedon välille. (Learning Cafe uuden tiedon synnyttämisen työkaluna. Jyväskylän opettajakorkeakoulu. Opintomoniste.)

Yksi keino hiljaisen tiedon vaihtamiseen ja näkyväksi tuomiseen on Learning Cafeen tyylinen dialogi, jota käydään vapaamuotoisesti jostakin ennalta määritellystä aiheesta. Tilanteeseen pyritään luomaan avoin keskusteluilmapiiri, jossa saadaan esille osallistujien näkemyksiä käsiteltävästä asiasta. Koolla olevat ihmiset jaetaan pienempiin ryhmiin pöytien ääreen, joissa jokaisessa on pysyvä emäntä tai isäntä. Pöytiin on laitettu paperinen pöytäliina ja tusseja, joilla voi kirjoittaa omia ajatuksia käsiteltävästä aiheesta. Jokainen ryhmä on sovitun ajan yhden pöydän äärellä ja vaihtaa esimerkiksi 20 minuutin välein seuraavaan pöytään. (Opitaan ja työskennellään yhdessä. Learning Café. Jyväskylän opettajakorkeakoulu. Opintomoniste)

Pöydän emäntä kertoo seuraavalle ryhmälle mihin vaiheeseen edellisen ryhmän kanssa jäätiin, minkä jälkeen dialogia jatketaan eteenpäin. Näin kaikkien osallistujien yhteinen kollektiivinen älykkyys saadaan näkyväksi kaikille. Lopuksi emännät eri pöydistä kertovat koonnin dialogien annista, jolloin osallistujilla on mahdollisuus vielä tuoda esille omia näkemyksiään. (Learning Cafeessa opitaan ja työskennellään yhdessä. Viitattu 20.3.2010.)

Pöytäliinat voidaan myös laittaa näyttelyksi seinälle ja koota yhdessä yhteinen tieto käsitellystä asiasta. Koko keskustelun kooste kirjoitetaan ylös ja toimitetaan osallistujille. (Learning Cafeessa opitaan ja työskennellään yhdessä. Viitattu 20.3.2010.)

Me olemme toteuttaneet Learning Cafén yrittäjäopiskelijoiden kanssa Kahvila Karusellina, jonka näkyvänä tavoitteena on ollut liikeideoiden kehittäminen ja piilotaivitteena ryhmäytyminen ja yhteistoiminnallisuus. Nimenä Kahvila Karuselli on mielestämme parempi suomenkielinen vastine menetelmälle ja kuvaa hyvin ryhmien siirtymistä pöydästä toiseen. Kahvila Karuselli toteutetaan Kuusamon RantaTropiikissa leirintäalueen entisessä kahviossa. Päivän teemana on myös työhyvinvointi ja työkyvyn ylläpito. Päivä alkaa ulkoilulla, joka vuodenajan mukaan on kävelyä Petäjälammen reiteillä, retki lumikengillä ja ulkopelejä.

Yrittämistä suunnittelevat opiskelijat ovat saaneet vuorollaan olla yrittäjänä pöydässä ja muut opiskelijat ovat olleet asiakkaita tai yhteistyökumppaneita. Opiskelijayrittäjä on itse valinnut keskustelun aiheen liikeideastaan, johon hän haluaa lisätietoa tai näkemyksiä toisilta opiskelijoilta. Kahvila Karuselli on toteutettu koulutuksen alkuvaiheessa. Se on vienyt eteenpäin liikeideoita ja samalla opiskelijat ovat oppineet tuntemaan toisiaan paremmin. Aiheina ovat olleet esimerkiksi liikeideaan sopiva värimaailma, erikoiskaupan tuotevalikoima ja sisustaminen ja ravintolan tyyli. Opiskelijat ovat kokeneet tavan toimia mielenkiintoisena ja ovat saaneet kaipaamansa apua oman liikeidean kehittämisessä. Learning Café on myös vahvistanut ryhmän jäsenten yhteistoiminnallisuutta ja reflektoivaa vuorovaikutusta.

6 Pohdinta

Tämän kehittämishankkeen ja pedagogisten opintojen aikana olemme lisänneet toiminnallisia oppimismenetelmiä yrittäjän ammattitutkintoon valmistavaan koulutukseen. Kehittämishankkeen aihealueiden tutkiminen, toiminnallisten menetelmien suunnittelu ja testaus sekä keskinäinen reflektointi on lisännyt kokonaisnäkemystämme nykyaikaisesta opettajuudesta. Kehittämishanke on lisännyt pedagogista osaamistamme ja vahvistanut näkemystämme siitä, että raikkaita, erilaisia koulutuspäivätoteutuksia tarvitaan, jotta opiskelijoiden innostus opintoihin ja opettajien motivaatio työhön säilyy.

Olemme järjestäneet jo usean ryhmän kanssa muun muassa työhyvinvointiin liittyviä toiminnallisia päiviä. Työhyvinvoinnin teema on toteutettu liikunnallisella yhdessä tekemisellä. Nämä päivät lisäävät opiskelijoiden yhteistoiminnallisuutta ja antavat mukavia kokemuksia uusistakin liikuntamuodoista.

Learning Café on osoittautunut hyväksi menetelmäksi yrittäjän ammattitutkintoon valmistavassa koulutuksessa. Reflektiivinen vuorovaikutus on kehittänyt opiskelijoiden yhteistoiminnallisuutta ja vienyt liikeideoita eteenpäin ja antanut eväitä yritystoiminnan suunnitteluun.

Harjoitusyristoiminta on lähtenyt liikkeelle oppilaitoksessamme ja kehittyy koko ajan. Harjoitusyristoiminnan aloittaminen ei käy sormia napsauttamalla, vaan se vaatii kouluttajilta yhteistä suunnittelu-aikaa, vahvaa motivaatiota ja taitoa innostaa aikuiset opiskelijat ”harjoittelemaan yritystoimintaa”, kun heidän päätätäimenään on oman yrityksen perustaminen. Opimme opettajina motivoimisen taitoa ryhmäryhmältä enemmän, kun itsekin saamme lisää kokemusta harjoitusyristoiminnasta.

Harjoitusyristoiminnalle laatimamme oppimissuunnitelma on ensimmäinen versio, jota kehitämme edelleen kokemustemme mukaisesti. Oppimissuunnitelma auttaa opettajaa suunnittelemaan harjoitusyristoiminnan toteutusta ja opiskelijaa näkemään harjoitusyristoiminta osana koulutuksen kokonaisuutta. Yrittäjän ammatti-

tutkintoon valmistavassa koulutuksessa pääpaino on jokaisen omassa yritysideoissa, joten harjoitusyritys on yksi keino oppia asioita omaa liiketoimintaa varten.

Koulutuksen tehtävänä on luoda oppimisen mahdollistava oppimisympäristö sekä tukea opiskelijaa opinnoissaan. Opettajan on osattava ohjata ja innostaa oppimaan. Kehittämishankkeen aikana opimme, että koulutuksen alussa aikuinenkin opiskelija tarvitsee enemmän ohjausta ja neuvontaa, jotta hänen itsenäinen opiskelunsa omalla ajalla käynnistyy. Opiskelija kaipaa ohjausta myös henkilökohtaisen opiskeluohjelman aihealueiden valintaan ja aikataulutukseen. Hänen on kuitenkin otettava vastuu omasta oppimisestaan ja aktivoiduttava toimimaan yhteistyössä muiden oppijoiden kanssa.

Römer-Paakkanen on todennut, että yrittäjyyttä opiskellaan Thompsonin mukaan kokemuksellisen oppimisen menetelmin eli työssä oppien ja kuunnellen yrittäjien tarinoita onnistumisista ja epäonnistumisista. Oppija tarvitsee riittävän tietotaidon ja kyvyn reflektoida kokemuksiaan, jotta hän voi rakentaa kokemuksiansa avulla uutta tietoa itselleen. Kun koulutuksessa on lisäksi sopivasti valmennusta ja mentorointia, muodostuu kokemuksista ja toisten yrittäjien tarinoista holistinen yrittäjyyden oppimisprosessi. (Römer-Paakkanen. Toimintakertomus 2004 – 2006, 12.)

Yrittäjyyden tarinat ovat käytössä yritysvierailujen muodossa, mutta toteutustapaa kehitetään edelleen. Opiskelijoille tarjotaan myös mahdollisuus mentorointisuhteeseen kokeneen yrittäjän kanssa, jota tilaisuutta jokaisesta ryhmästä muutama opiskelija käyttää hyväkseen. Kokemuksellisuutta koulutukseen on lisätty harjoitusyritystoiminnalla. Yrittäjäkoulutuksen kokonaisuudesta yli puolet on etäpäiviä, joille jokainen opiskelija laatii henkilökohtaisen opiskeluohjelman. Näin koulutuksesta muodostuu kokonaisvaltainen yrittäjyyden oppimisprosessi, joka on jokaisella omanlaisensa.

Euroopan komission asiantuntijaryhmä jakaa yrittäjyyskasvatuksen kahteen osaluueeseen:

1) Yrittäjyysasenteisiin ja -taitoihin suuntautuva kasvatuksen laajempi käsite, johon sisältyy tiettyjen henkilökohtaisten ominaisuuksien (luo-

vuus, aloitteellisuus, riskinottokyky ja vastuullisuus) kehittäminen ja jonka välitön painopiste on muualla kuin uusien yritysten perustamisessa, sekä

2) yrityksen perustamista varten annettavaa koulutusta koskeva suppeampi käsite. (Euroopan komissio. Yritystoimintajulkaisut 2004, 6.)

Yrittäjän ammattitutkintoon valmistavaan koulutukseen hakeutuvalla oletetaan olevan vahva annos sisäistä yrittäjyyttä ja riittävästi yritysidean toimialan substanssiosaamista. Myönteinen asenne ja yrittäjyyteen liittyvät henkilökohtaiset ominaisuudet ovat kehittyneet ajan saatossa. Opiskelijat ovat motivoituneita suorittamaan ammattitutkintoa juuri yrittäjyyden alalta ja usein heillä on vahva halu ryhtyä yrittäjäksi. Yhtenä koulutukseen hyväksymisen kriteerinä on oma yritysidea, jonka toteutuskelpoisuutta selvitetään koulutuksen aikana. Koulutuksen tehtävänä on luoda oppimisen mahdollistava oppimisympäristö sekä tukea opiskelijaa opinnoissaan. Aikuisten yrittäjän ammattitutkintoon valmistavan koulutuksen päätarkoitus ei ole yrittäjyyskasvatus vaan liiketoimintaosaamisen lisääminen. Harjoitusyritystoiminta on oppimisympäristö, joka haastaa sekä opettajan että opiskelijan ja tarjoaa mahdollisuuden monipuoliseen, kokonaisvaltaiseen oppimiseen.

LÄHTEET

Business Arena Oy. 2005. Learning Café uuden tiedon synnyttämisen työkalu. Jyväskylän opettajakorkeakoulu. Opintomoniste.

Edu.fi. Oppimissuunnitelma. n.d. Viitattu 28.2.2010.

<http://www.edu.fi/pageLast.asp?path=498,527,6980,33197,67682,67684>.

Hannula, K. & Niskanen, L. n.d. Opetuksen suunnittelun peruskysymykset. Jyväskylän ammattikorkeakoulu: Ammatillinen opettajakorkeakoulu. Opintomoniste.

Herranen, J & Kaalikoski, K. & Mikkonen, P. & Vatanen, T. 2007. Pedagoginen strategia ja pedagogisen toiminnan kuvaus. Humanistinen ammattikorkeakoulu.

Viitattu 2.2.2010. <https://pro.humak.fi/humakpro/humak/212482/Pedagoginen-strategia.pdf>.

Historia. 2010. FINPEC. Viitattu 16.3.2010. <http://www.finpec.fi/finpec/historia>.

Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy. 2010. Opetussuunnitelma. Yrittäjän ammattitutkinto. Näyttötutkintoon valmistava koulutus.

Koillis-Suomen Aikuiskoulutus Oy. 2010. Opetussuunnitelman yhteinen osa.

Käyttäjät. 2010. FINPEC. Viitattu 17.1.2010. <http://www.finpec.fi/kayttajat>.

Learning Design. Verkko-opetus. n.d. Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Viitattu 28.2.2010.

http://aokk.jamk.fi/verkko-opetus/learning_design_ld.html.

Luukkainen, O. 2005. Opettajan matkakirja tulevaan. PS-Kustannus, 24-34.

Mäkinen P. 2002. Verkkotutor Kokemuksellinen oppiminen. Viitattu 28.2.2010.

<http://www.uta.fi/tyt/verkkotutor/kokem.htm>.

Nykyaikainen pk-yrityspolitiikka. 2007. Europa. Tiivistelmä EU:n lainsäädännöstä.

Viitattu 23.3.2010.

http://europa.eu/legislation_summaries/enterprise/business_environment/n26106_fi.htm.

Opettajana harjoitusyrityksessä. 2010. FINPEC. Viitattu 16.3.2010.

<http://www.finpec.fi/kayttajat/opettajana-harjoitusyrityksessa>.

Peda.net. Itseohjautuvuus. 2010. Verkkoeräjä. Viitattu 1.1.2010.

<http://www.peda.net/veraia/vep/tietoveraja/opetus/menetelmia/strukturoituopetus/itseohjautuvuus>.

Rauste-von Wright, M. & Wright, J. n.d. Humanistinen psykologia ja kokemuksellinen oppiminen. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Viitattu 14.1.2010.

<http://aokk.jamk.fi/oppiminen/oppimiskasitykset.html>.

Römer-Paakkanen, T. 2004. Yrittäjyys ja perheyrittäjyys ”Seniori-Suomessa” 2010 – luvulla. Viitattu 28.2.2010.

https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/20930/Romer_Paakkanen.pdf?sequence=1, 39.

Römer-Paakkanen, T. n.d. Toimintakertomus 2004 - 2006 Opettajien yrittäjyyden jatko-opinnot Jyväskylän yliopistossa. Haaga-Helia ammattikorkeakoulu & Jyväskylän yliopisto. Viitattu 28.2.2010.

<http://www.helia.fi/fi/koulutus/yrittajyys/kuvat-ja-liitteet/tohtori-toimintakertomus-2004-2006.doc>,12.

Stenholm, P. & Pukkinen, T. & Heinonen, J. & Kovalainen, A. 2008. Global Entrepreneurship Monitor, Finnish 2008 Report. Turun kauppakorkeakoulu, TSE ENTRE, CRE, Tutkimus- ja koulutuskeskus, Sarja A tutkimusraportteja. Viitattu 27.1.2010.

http://www.tem.fi/files/23328/2008_GEM_Finland_final_5_pdf.pdf, 3-8.

Suurla, R. n.d. Opitaan ja työskennellään yhdessä. Learning Café. Taitoakatemia. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Opintomoniste. Viitattu 20.3.2010.

http://www.ulapland.fi/includes/file_download.asp?deptid=20107&fileid=11272&file=20070831094412.ppt.

VIRMA. Kansainvälinen harjoitusyrittäjä. 2010. FINPEC. Viitattu 17.1.2010.

<http://www.finpec.fi/ajankohtaista/kansainvaelisuus>.

Virta, K. n.d. Opiskeluopas metakognitiivisten tietojen ja taitojen kehittämiseen, Turun yliopisto. Rauman opettajankoulutuslaitos. Viitattu 22.3.2010.

<http://users.utu.fi/kavirt/webopaspdf/PDFopas.pdf>, 11.

Vuorinen, I. 2005. Tuhat tapaa opettaa. Tampere: Resurssi.

Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma. Opetusministeriön julkaisuja 2004:18. Viitattu 15.1.2010.

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2004/liitteet/opm_169_opm18.pdf?lang=fi.

Yrittäjyyskulttuurin edistäminen, Opas hyvistä toimintavoista yrittäjyysshengen ja -taitojen edistämiseksi koulutuksen avulla. 2004. Euroopan komissio Yritystoiminnan pääosasto, 6.

Yrittäjän ammattitutkinnon perusteet. 2007. Opetushallitus. Määräys 22/011/2007.

Yritystilastot-kalvosarja. 2009. Suomen Yrittäjät ry. Viitattu 23.3.2010.

<http://www.yrittajat.fi/File/68d5fa24-6203-45fe-9415-f1292a93ae67/Yrittajyystilasto2010.pdf>.